

ПОКРАЈИНСКО САВЈЕТОВАЊЕ КПЈ ЗА ЦРНУ ГОРУ, БОКУ И САНЦАК ОД 8. АВГУСТА 1941. Г.*

Осмог јула 1941. у присуству Милована Ђиласа, који тек што је био стигао у Црну Гору као делегат ЦК КПЈ, у Стијени Пиперској, одржан је састанак ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санцак. На састанку је прорађена директива ЦК о оружаном устанку против окупатора. Одлучено је да се борба против окупатора у Црној Гори у форми герилских акција што прије покрене. Одмах послје састанка чланови ПК отпутовали су на терен и у кратком року од свега неколико дана пренијели директиву и извршили посљедње припреме за борбу, која је отпочела 13. јула 1941. године. Борба се брзо проширила на готово све крајеве Црне Горе и тако рећи од првог дана попримила је општенародни карактер.

Међутим, с обзиром на недовољну војно-организациону припремљеност за такав обим борбе и на јачину противудара окупатора, појавиле су се озбиљне тешкоће у погледу руковођења и организације устанка. Брзина догађаја и масовност устанка превазишли су могућност руководства да покрету даде у потребној мјери организован вид, па су се у току борбе јавили елементи стихијности и импровизације. Борбе су већином попримиле фронтални карактер и послје првих успјеха, под ударом јаким окупаторских снага, дошло је до осипања у устаничким редовима. Делегат ЦК, узнемирен чињеницом да се борбе развијају мимо оквира предвиђених директивом ЦК, доноси у јеку тек започете окупаторске офанзиве, тј. у вријеме док је ова била усмјерена у правцу Цетиња, директиву (познату као „друга директива ПК“) о свођењу општенародне борбе на оквиру герилских акција. Пошто су њоме фактички окретана леђа народним масама које су прихватиле позив Комунистичке партије за борбу против окупатора и с обзиром на то да је донесена у вријеме већ разбукталог народног устанка, ова директива није могла проћи без озбиљних посљедица и деморализације. Готово у свим крајевима гдје је стигла дочекана је, зато, с невјерицом од устаника, а било је случајева да је називана

* Рад је прочитан на симпозијуму „1941 у историји наших народа“, одржаном у Београду 14—16. децембра 1966. Пошто је аутор у међувремену објавио рад *О лијевим грешкама КПЈ у Црној Гори у првој годни народноослободилачког рата*, у којем је на одређен начин захваћена и проблематика из овога рада, то је првобитни текст рукописа у приличној мјери скраћен, односно прилагођен новонасталој ситуацији.

и издајом народне борбе. Тога је постао овјестан и делегат ЦК свега неколико часова послје њеног доношења, јер је у Пиперима присуствовао конференцији на којој су изречене најгоре оцјене о њој. Његов покушај да на тој конференцији објасни присутнима смисао директиве није имао успјеха.¹ Како је истовремено у ПК дошао извјестан број партијских и војних руководиоца да се распита о директиви, јер је свима била нејасна, делегат ЦК је покушао да ствар исправи трећом директивом, издатом такође под фирмом ПК, којом је народ позван на општи устанак. Но прилике су се већ биле озбиљно искомпликовале, особито у јужном дијелу Црне Горе, а долазило се и у смијешне ситуације да се устаници који су одвраћани од борбе, и који су на тој основи демобилисани, а и деморалисани, само дан или два касније поново позивају у борбу. Од крајева који су шире били захваћени пламеном народног устанка друга директива делегата ЦК није имала озбиљнијих посљедица само у беранском и андријевичком срезу, јер су у тренутку добијања директиве већ били ослобођени од окупатора, изузев што су се у Беранама Италијани држали још само у једној згради. Па и поред тога, МК Беране био је склон да изврши директиву, по којој је требало да устаници напусте град, али је то наишло на озбиљно негодовање партијског чланства и народа. Како је баш у то вријеме у Беране стигао Митар Бакић, на свом путу из ЦК, и донио нову директиву да се у Црној Гори дигне општенародни устанак, засновану на Бакићевом приказу стања у Црној Гори из непосредно предустаничког периода, то је извјестан неспоразум између чланова МК Беране и устаника ријешен на опште задовољство.²

Деморализаторски утицај друге директиве делегата ЦК пратиле су, како је речено, озбиљне објективне тешкоће, које су из дана у дан бивале све веће. Огромна окупаторска војска од око 100.000 војника напала је на Црну Гору, палећи села, уништавајући љетину и вршећи друге репресалије над народом. Пред том силом устаници се нијесу могли одржати. Но, грешке у руковођењу и начину вођења борбе, неискуство и друге слабости допринијели су да се узмаку пред непријатељем не да мање или више организован вид, који би омогућио безболније настављање борбе против окупатора у новим условима. Умјесто тога, дошло је до малодушности и одступања у нареду, који су се убрзо, уз припомоћ разорног рада пете колоне, за коју је наступио особито повољан моменат, претворили у став једног дијела становништва непријатељски према комунистима.

У таквој ситуацији ПК је сазвао проширено партијско савјетовање, које је отпочело рад у одсуству делегата ЦК 8. августа

¹ Архив Историјског института у Титограду (у даљем тексту АИИТ), 13443/VIII 2—42, Партијска застрањивања у Црној Гори у години 1941. до прве половине 1942. године — сјећање Божа Љумовића.

² Батрић Јовановић, *Црна Гора у НОР и социјалистичкој револуцији* I, Београд 1960, 141—142.

1941. у Каменику. Циљ савјетовања био је да да оцјену о дотадашњој оружаном борби, њеној организацији и тактици, начину руковођења и др., и да на бази тога одреди задатке за наредни период. На основу политичког извјештаја, који је поднио Божа Љумовић, политички секретар ПК, и организационог извјештаја, који је поднио Блажо Јовановић, организациони секретар ПК, и у току дуже дискусије, на савјетовању је констатовано да је друга директива делегата ЦК односно ПК³ унијела пометњу и деморализацију у устаничке редове и због тога негативно дјеловала на развој оружане борбе; да су фронталне борбе, до којих је дошло мање-више на свим секторима, такође негативно дјеловале, јер као облик борбе у конкретним условима нијесу одговарале, пошто су непријатељу пружиле могућност да максимално користи своју надмоћност у људству и техници; да су се појавиле и друге слабости у погледу службе везе, снабдијевања, обавјештајне службе и сл., и да је као посљедица свега тога дошло до одвајања једног дијела маса од комуниста.⁴ На основу ових закључака савјетовање је утврдило смјернице и одредило задатке за будући рад. Али када је све то требало ставити на папир у форми једне резолуције, стигао је делегат ЦК, који је, пошто се није сложио са утврђеним оцјенама и закључцима, наредио да се савјетовање понови, тако да је практично одржано у два дијела. На овом другом дијелу савјетовања делегат ЦК је, последице извјесне дискусије и отпора неких партијских функционера, присутнима натурао своје оцјене и гледање и практично издиктирао резолуцију, која је прихваћена као документ покрајинског савјетовања.⁵ Поред ове резолуције, на савјетовању је донесен и додаток резолуцији, или тзв. интерна резолуција. Сматрајући све то недовољним за објашњење овојих ставова и за критику ПК односно закључака првог дијела савјетовања, делегат ЦК је нашао за потребно да неколико дана касније напише посебно писмо Покрајинском комитету,

³ Покрајински комитет се на савјетовању није оградил од друге директиве делегата ЦК, већ ју је прихватио као своју.

⁴ *Зборник ЦК*, књ. 4, док. 2, Писмо делегата ЦК КПЈ од августа 1941; Б. Јовановић, н. д., 270; АИИТ, 13443/VIII 2—42, Партијска застрањивања у Црној Гори у години 1941. до прве половине 1942. године — сјећање Божа Љумовића.

⁵ Према сјећању Сава Брковића, ондашњег члана ПК и учесника на савјетовању, један од учесника на другом дијелу савјетовања, налазећи се на раскршћу између ставова већ усвојених на првом дијелу савјетовања и директиве ЦК о оружаном устанку, с једне стране, и Ђиласовог притиска, с друге стране, три пута је мијењао своје мишљење у дискусији (Дискусија на састанку историчара и политичких радника у Титограду од 27. и 28. априла 1965. — стен. бил. IV/11). Моша Пијаде је, међутим, према изјавама неких учесника савјетовања, без колебања заступао закључке првог дијела савјетовања, али је због тога био изврнут жестокој критици и тешким ријечима од стране делегата ЦК, (Сава Брковић, Дискусија на састанку историчара и политичких радника у Титограду од 27. и 28. априла 1965. — стен. бил. IV/11; Изјава Блажа Јовановића аутору од 13. децембра 1966.).

које је, овом приликом без ма чијих ограда, прихваћено као докуменат од великог значаја, што је ПК напоменом испод текста тога писма и потврдио. Та напомена гласи: „Покрајински комитет у потпуности прихвата писмо делегата ЦК друга Вељка.⁶ Ово писмо које правилно указује на пропусте, недостатке и слабости наше партијске организације и појединаца и које открива разноврсне нове форме и могућности политичког и организационог рада у садашњим и будућим условима, рада наше Партије, треба темељито прорадити у свим партијским форумима и јединицама. Не искључује се упознавање симпатизера и пријатеља Партије са садржином овог писма. Ово писмо значи оштрије вођење битке за чистоту Партије и партијности, за чврсто повезивање Партије са масама, што ће се постићи његовим правилним схватањем и примјеном као правилном примјеном резолуције покрајинског савјетовања и додатка тој резолуцији (интерна резолуција).“⁷

Резолуција покрајинског савјетовања и писмо делегата ЦК били су, међутим, у највећој мјери узроковани одбранашким ставом делегата ЦК, који је био свјестан да су закључци првог дијела савјетовања представљали у првом реду критику његових ставова и грешака, иако то није изричито тако казано, јер је ПК, из обзира према делегату ЦК, о тим ставовима и грешкама говорио углавном само као о својим. Овакав прилаз расправљању проблема имао је за посљедицу доношење погрешних закључака, а нарочито погрешних оцјена о минулим догађајима. Ствар ипак није била једноставна ни за одбрану ни за објашњење, јер чињенице су биле свима познате. Због тога се делегат ЦК није могао а priori оградити од својих грешака, али их је, за чудо прогласио грешкама ПК и о њима је говорио углавном само као о таквима. Знајући да су то ипак његове грешке и ставови, он их на одређени начин напада бранећи их, односно брани нападајући их. Тако је на примјер за директиве издате у току јулоког устанка, а посебно за његову другу директиву, на једном мјесту у резолуцији речено: „Директиве ПК у току досадашњих оружаних акција посматрана свака за себе, биле су нејасне, непотпуне и једностране. Погрешно је у њима било то, да се узгубане масе враћају демобилизацијом ка герили, као што је доцније било погрешно бацити паролу оружаног устанка, у чему се огледа политичка несигурност ПК и несхватање проблема акција узетих у цјелини. Упркос тога, директиве ПК, посматране као цјелина у развоју, у својој основи су правилне, јер значе настојање да се задржи герилски карактер акција, да се избјегну одлучне фронталне борбе, а да се при том Партија не одвоји од маса“.⁸

⁶ Псеудоним Миловака Биласа.

⁷ Зборник ЦК, књ. 4, док. 2, Писмо делегата ЦК КПЈ од августа 1941.

⁸ Исто, Резолуција покрајинског савјетовања КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 8. августа 1941.

На сличан начин делегат ЦК је покушао да објасни и остале контрадикторне ситуације, па се десило да једном заступља једну тезу а напада другу, други пут да ради обрнуто, да би на трећем мјесту путем некаквог компромиса покушао да мири једно са другим, некако обоје попола бранити и нападајући, или доказујући да једно не искључује друго и сл. Тако је дошао у сукоб не само са закључцима првог дијела покрајинског савјетовања, односно са ставом ПК са тога дијела савјетовања, већ прије свега са самим собом и са улогом представника и тумача линије ЦК.

Основни узрок девијацијама делегата ЦК је и лежао у разлици између његовог гледања на проблеме и става ЦК, који је, иако теренски удаљен, много боље сагледавао развој прилика у Црној Гори и његове тенденције и дијалектички одмјеравао смисао и садржај својих интервенција, изражених кроз давање двију различитих али не и међусобно супротних директива у кратком временском размаку: о герилским акцијама и о подизању општенородног устанка. Делегат ЦК је, без обзира на стварно стање и конкретан развој прилика, па и на добијање друге директиве ЦК, стајао на становишту да борбе у Црној Гори у датој фази устанка не смију превазићи оквире герилских акција. То је и разлог издавања његове друге директиве. Развој догађаја послје издавања треће директиве (коју је он прихватио само под притиском тренутка), који је и даље текао у све неповољнијем правцу, за делегата ЦК био је само потврда његовог основног става о герилским акцијама, односно негација исправности директиве ЦК о општенородном устанку. Стога је велики простор у резолуцији покрајинског савјетовања посвећен критици Покрајинског комитета „што пред почетак герилских акција није обезбиједио темељиту прораду правилне директиве ЦК о герилским акцијама“, што је присилило масе „на општенородни устанак иако за њега нијесу сазрели ни објективни ни субјективни услови“, што је дозволило да дође до стварања „војске кад за то нема политичких услова“, јер „војничке је акције требало и треба свести на њихове природне услове“, итд.⁹

Плашећи се ипак да не дође у сукоб са ЦК, односно будући свјестан да је одступио од улоге конзеквентног представника и тумача линије ЦК, делегат ЦК покушава да то некако исправи. Његово писмо Покрајинском комитету, које је писао неколико дана послје покрајинског савјетовања, овакако је у великој мјери овим било мотивисано. У њему он први пут иступа са тезом о „оружаном устанку у локалним размјерама“, што је покушај мирне прве директиве ЦК са другом, које је он у ствари супротстављао једну другој. Међутим, то супротстављање он уствари и овом приликом приписује Покрајинском комитету, па у писму

⁹ Исто.

каже: „Грешке првог дијела савјетовања су у томе што оно није водило рачуна о чињеници да герилске акције нијесу искључиле нити и данас искључују облик борбе као што је оружани устанак у локалним размјерама“. И даље, на другом мјесту: „Такви закључци и таква критика“ (говори о закључцима и критички са првог дијела покрајинског савјетовања — прим. Ђ. В.) „нијесу ударили само на ПК, него и на руководећи форум Партије, на ЦК. Они нијесу омогућавали упознавање чланства са суштином директива ЦК, него су те директиве (о герили и оружаном устанку) супротстављали једно другом, иако њихово правилно тумачење може значити: *герила као основни облик који одговара објективним условима, али не напуштати масе које се дижу на устанак, не избјегавати устаничке облике борбе*“.¹⁰

Покушај делегата ЦК да се извуче из незавидне ситуације није имао успјеха. То је био лавиринт из кога он није могао изаћи и заправо у томе лежи разлог што су резолуција покрајинског савјетовања и писмо делегата ЦК у многочему конфузни и контрадикторни. Међутим, чињеница да су чланови ПК мање-више ћутке прелазили преко крајности делегата ЦК, којих су били свјесни, бар они који су се налазили у његовој ближој околини, и да су исто тако без отпора прихватили све оно што је записано у резолуцији покрајинског савјетовања, а писмо делегата ЦК чак апострофирали као врло значајно, јер „правилно указује на пропусте, недостатке и слабости наше партијске организације и појединачна“ и јер „открива разноврсне нове форме и могућности политичког и организационог рада у садашњим и будућим условима“, говори о томе да су ови догађаји и ови документи свјedoци прије свега једног времена када се старијем у Партији безусловно давало за право, без обзира на то да ли је он и колико је заиста у праву. Баш због тога се покушај да се изврши анализа докумената покрајинског савјетовања и писма делегата ЦК у великој мјери исцрпљује у проучавању личности делегата ЦК, односно његових ставова, дилема и контрадикција из датог периода.

Али ови документи, посебно резолуција покрајинског савјетовања и додатак тој резолуцији (интерна резолуција), имају и својих добрих страна односно исправних поставки у дијелу којим су окренути ка будућности. То је био терен мање осјетљив за делегата ЦК, а сем тога његово гледиште о герилским акцијама у потпуности је одговарало новим условима, насталим послје јулског устанка. Наиме, ни за кога није могло бити сумње да се у тим условима у наставку борбе против окупатора мора поћи од ситнијих, па преко крупнијих акција, до општенородног устанка. Због тога се у резолуцији, у дијелу у којем су формулисани задаци за наредни период, а посебно у интерној резолуцији, која је представљала разраду са војног аспекта концепције о остварењу

¹⁰ Исто, Писмо делегата ЦК од августа 1941.

тих задатака, ствар тако и поставља.¹¹ Врло је значајно што је предвиђено да борба против окупатора отпочне што прије и што је програмом о даљим задацима инаугурисан брз темпо односно интензиван развој народноослободилачке борбе.

Задаци предвиђени резолуцијом покрајинског савјетовања, уз концепцију о остварењу војног дијела програма, изложену у интерној резолуцији, предствљали су акциони програм Партије и рад на њиховој реализацији у највећој мјери је опредјељивао ток и физиономију догађаја у наредних неколико мјесеци. На бази докумената покрајинског савјетовања у септембру и октобру одржане су мјесне партијске конференције по свим срезовима у Црној Гори, које су биле од великог значаја за мобилизацију партијског чланства на питањима од значаја за настављање оружане борбе против окупатора, која је заиста у кратком временском размаку достигла висок ниво свога развоја. Истина, интензитет народноослободилачке борбе и темпо развоја нијесу могли бити постигнути у оној мјери у којој је то било предвиђено на покрајинском савјетовању, јер су објективне тешкоће биле веома велике, а сем тога на ово је у извјесној мјери утицала и погрешна концепција о тзв. другом устанку, према којој је врхунски ниво народноослободилачке борбе — општенородни устанак (предвиђен за крај 1941) замишљан као изненадна акција, којом би „муњевитим ударцем“ непријатељ био ликвидираан за кратко вријеме, што је претпостављало опет фронталан наступ против окупатора, сличан ономе из јулског устанка. Извјесне реперкусије, углавном политичке, имало је или могло је имати и погрешно схватање делегата ЦК са којим је иступио на покрајинском савјетовању о „антифашистичкој револуцији“, која, према његовим ријечима, „није ништа друго него нужна етапа пролетерске револуције“,¹² али захваљујући интервенцији ЦК, мада је она услиједила 3—4 мјесеца послје одржавања покрајинске конференције, последице ових схватања нијесу дошле озбиљније до изражаја.¹³ На тај начин покрајинска конференција КПЈ у Каменику, — без обзира на дуге, углавном неплодне дискусије које су на њој вођене, о правилности и неправилности устанка или ове и оне директиве, а које

¹¹ Исто, Резолуција покрајинског савјетовања КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 8. августа 1941; АИИТ, 3/П 1—1/41, Додатак резолуцији покрајинског савјетовања или интерна резолуција од 8. августа 1941.

¹² *Зборник* III, књ. 4, док. 2, Резолуција покрајинског савјетовања КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак од 8. августа 1941. и Писмо делегата ЦК КПЈ од августа 1941.

¹³ О утицају ових схватања, као и неким од осталих питања из ове проблематике, види опширније мој рад *О лијевим грешкама КПЈ у Црној Гори у првој години народноослободилачког рата*, Историјски записи, бр. 1/1967.

су имале сасвим ограничен карактер, јер су резултирале из одређених потреба једне личности, као и без обзира на одређена погрешна схватања испољена на њој, која су давала погрешну оријентацију за рад у будућности, — представљала је висок ниво договора најистакнутијих представника Партије у Црној Гори, који је *de facto* симболизовао континуирани наставак ослободилачке борбе у новим условима.

Ђуро Вујовић